

ПРЕДГОВОР

"Всеки народ почита своята старина
и ревностно я изучава като едно от
най-свещените си достойния."

Марин Дринов

Българското етническо, политическо и културно присъствие в обширни райони на Северното причерноморие има многовековна история. Тя се преплита с историята на голям брой други народи и държави, много от които са отдавна изчезнали от картата на Европа.

Същинското българско присъствие спешално в двуречието на Днестър и Дунав започва не по-късно от втората половина на VII в. То е ознаменувано с отсядането на Аспаруховите българи в Онгъла /Бесарабия/. Тук през 680 г. те разбиват войските на византийския император Константин IV Погонат, след което овладяват земите на юг от Дунав до Стара планина. Възниква българската държава /с договор от 681 г./, а заедно с това върху славянска, прабългарска и тракийска етническа основа започва един продължителен, сложен и вътрешнопротиворечив процес на етногенеза на българския народ. Така Бесарабия става една от областите, в които се слага началото на българската държавност и народност.

От това време насетне – въпреки по-кратките или по-дълги периоди на отслабване или прекъсване на държавнополитическото господство и влияние или периоди на оредяване на българското население – българското присъствие на север от Дунав продължава до края на XIV в. През следващите три века на турско-татарско господство българите в Бесарабия, разпръсквани и наново увеличавани с бежанци, са постоянен демографски компонент. Нещо повече – от втората половина на XVIII в. тяхната численост в този регион и в съседни земи значително нараства. Притокът на бежанци /изселници/ българи се увеличава след 1812 г., когато Бесарабия е присъединена към Русия. Към средата на XIX в. Бесарабският юг /Онгълът/ е почти изцяло презаселен и стопански преобразен от българските колонисти, поради което компетентни съвременници вече го именуват "Българска Бесарабия" или "Нова България".

След Кримската война /1853-1856 г./ прилежащите към делтата на Дунав бесарабски земи са дадени на Молдовското княжество.

Последвалото настъпление срещу имотните, политическите, черковните и културно-просветни права и свободи на българското население с нескривани румънизаторски амбиции предизвиква всеобщ протест, подавляван с репресии. След кървавия инцидент на 8 ноември 1860 г. в Болград, изселванията на българи от посочения район придобиват масов характер. По-голямата част от изселниците, около 23 000 души, са настанени в Таврия. Същевременно тричленна делегация пристига в Цариград и подава мемоари до турското правителство и до дипломатическите представители на великите сили. Единият от делегатите /Димитър Агура/ отива в Париж и се среща с министъра на извънните изкуства граф Валевски, който преди това като министър на външните работи на Франция председателства през 1856 г. Парижкия конгрес. Главното искане е да се основе българско бесарабско княжество, на което била определена столицата /Болград/ и за султански наместник – бившият каймакам на Молдова, българинът Н. К. Богориди. Тези постъпки не остават безрезултатни: войнстващите националисти от Яшкото правителство начело с министъра на вътрешните работи М. Когълничану са принудени да смекчат режима.

През 1878 г. Русия си възвръща Придунавска Бесарабия, в замяна на което Румъния получава като компенсация, отново във флагрантно противоречие с историческия, етническият и моралния принцип, двойно по-голяма територия от Добруджа. От 70-те – 80-те години на XIX в. усилията за русификация на българите в Бесарабия и в Таврия, на Кримския п-ов и в други райони на Украйна стават все по-системни, като през годините на Първата световна война се стига и до антибългарски погроми.

Огромни са страданията и жертвите на българското население по време на двете руски революции от 1917 г. и през последвалите ги години на ожесточени военни стълкновения. Давайки подкрепата си на Н. Махно в борбата за буржоазнодемократичен републикански режим, за запазване на частната поземлена собственост и за автономия на "волния район", таврическите българи понасят големи материални и човешки загуби, както от имперско-реставраторските войски на Деникин и Врангел, така и от червеноармейските отряди на Троцки и Фрунзе.

Не по-малко комплицирана е обстановката и в Бесарабия. Като се възползва от разпадането на царска Русия, подпомагана от външни сили и улеснявана от украинско-руската конфронтация, през 1917-1918 г. Румъния успява да анексира Бесарабия и Северна Буко-

вина. С оглед на вътрешнополитическата обстановка в Бесарабия се разиграва вариант, тъй да се каже, на стъпаловидна анексия. През ноември 1917 г. /по н.ст./ Бесарабия е обявена за автономна област в състава на Руската федеративна демократична република, през декември с.г. – за демократична република в състава на РФДР, през февруари 1918 г. – за независима република, през април с.г. – за присъединена към Румъния с условие за административна автономност /"диета"/, през декември с.г. – за безусловно присъединена към Румъния, което две години по-късно е окончателно санкционирано с Парижкия протокол /20 октомври 1920 г./. При условия на анархия и многовластие, на болшевишка активност и интервенция от румънски войски, от руски войски от Румънския фронт и от болшевишки отряди, българското и гагаузкото население в огромното си мнозинство /по това време то наброява над 300 000 души/ се организира за самозащита, която на редица места прераства във въоръжена съпротива. И двата конгреса на представители на българските общини, проведени през декември 1917 г. в гр. Бендер и през януари 1918 г. в гр. Болград, както и бесарабската емиграция в България, се обявяват за съществуването на независима буржоазнодемократична република Бесарабия при гарантиране на правата и свободите на всички националности или за създаване от Южна Бесарабия на българска автономна област, независима или към буржоазнодемократична Украйна.

Съпротивата срещу присъединяването на Бесарабия към Румъния черпи мотивите си не само от спомена за румънския режим в южния район на областта през периода 1857-1878 г. Катализираща роля има и примерът с господството на Румъния в Северна Добруджа през годините от 1878-1916 и в Южна Добруджа от 1913-1916 г. Тук румънските правителства експроприират 1/3 от земите на местното население, румънизират училищата и черквите, а системата на терор достига драстични размери през лятото на 1916 г., когато са отвлечени над 25 000 души, предимно мъже, но и жени и деца, по-голямата част от които измират от глад и болести из разни лагери /центра/ в Молдова /под властта на Яшкото румънско правителство/.

През 1918-1919 г. при условия на масови въстания и въстанически борби на добруджанското население и на съглашенско-румънски окупационен режим, Румъния овладява и Добруджа, което се потвърждава в последвалите мирни договори.

През междувоенния период румънските правителства не изпълняват задълженията си по международния Договор за защита на нацио-

налните малцинства и по Парижкия протокол от 1920 г. В Бесарабия се практикува прочутата "бесарабска система", станала синоним на засилена експлоатация, масов терор, на кървави погроми и румънизация, която лишава българското население от право да се учи и моли на роден език и да поддържа културни контакти с България. Идентична с политиката на румънските правителства и в Добруджа. Терорът и румънизаторските мерки тук са комбинирани с масово колошизиране и на арумънско население, доведено предимно от Македония /от неината част под властта на Гърция/. Специфичен момент възниква във връзка с турско-румънското облизаване през 30-те години, което отваря вратите за кемалистката пропаганда сред гагаузкото население в Добруджа и в Бесарабия с цел да се ерозира неговото българско самосъзнание.

През междувоенния период българското население в СССР преживява всички фази на строителството на "социализма". До средата на 30-те години неговите национални културно-просветни интереси са зачитани, но и то дава много жертви при разкулачването, и то е моделирано от пресата на съветизацията на личността. Не го отминават и масовите репресии – през 1937–1938 г. няколко хиляди българи от Запорожка област /Таврия/ са арестувани и заточени в Сибир и в Далечния изток /Магаданска област/, стотици са безследно изчезнали, а 12 000 българи от Кримския п-ов са изселени и въдворени в отдалечени области.

Кървавият валак на Втората световна война два пъти минава и през районите с българско население. През юни 1940 г. СССР заема Бесарабия. Обширен район от придунавските земи е присъединен към Украинска ССР, а останалите територии, обединени с дотогавашна Молдавска автономна ССР /по лявото поречие на р. Днестър/, образуват Молдавска ССР. Проведена е аграрна реформа, започва създаване на колхози и пр. В хода на успешни настъпателни операции през юни 1941 г. хитлеристки и румънски войски минават с огън и смърт през Бесарабия и Украйна. Около 4000 мъже са подмамени и отведени в Германия като "индустриални работници". За България потеглят огромни кървави несретници, но са приети и устроени само около 1200 души. Около 40 000 души българи са отведени в Германия и Полша – за тях повече нищо не се знае. През 1943–1944 г. пак с огън и смърт през същите земи минава Червената армия.

Наскоро след Втората световна война стотици българи в СССР са репресирани, други – изселени бог знае къде, а натискът

за формиране на единен "съветски народ" се засилва. Той е неотстъпен и при прилагането на "доктрината Брежнев" през годините на т. нар. период на застой.

Въпреки разновременни статистически преброявания на населението, при описаните обстоятелства числеността на българското и на гагаузкото население на териториите, влизали в бившия СССР, нито е показвана достоверно, нито пък днес може да се посочи с приблизителна точност. Така по данни от статистически преброявания и проучвания на различни автори, в края на XIX в. общо в Южна Русия /вкл. Бесарабия/ е имало 76 000 българи и 38 000 гагаузи, или 114 000 души; през 1930 г. – 164 000 българи и 98 000 гагаузи, или 262 000 души само в Бесарабия /това румънско преброяване, когато показва числеността на националните малцинства, е доказано фалшифицирано/; през 1941 г. – 178 000 българи и 116 000 гагаузи, или 294 000 души само в Бесарабия /по румънско преброяване/; през 1970 г. – 125 000 българи и 74 000 гагаузи, или 199 000 души само в Молдавска ССР; към 1990 г. – 88 000 българи и 153 000 гагаузи, или 241 000 души само в Молдавска ССР. Как 125 000 българи през 1970 г. са станали 88 000 при липса на масови изселвания, е една от загадките на тези статистики. Разпиляното из разните краища на бившия СССР българско население, ако не е повече, навярно не е и по-малко от един милион души, тъй като още през 20-те години на XX в. се сочи на около 530 000 души.

Но историческото битие на българите в Северното причерноморие в ново време не е само борба за оцеляване и низ от трагични превратности в индивидуалната съдба на стотици хиляди души: от молепсването с нажежено желязо по лицето на заловен "бродяга" – беглец от ярема на турски бей при залавянето му и превръщането му в крепостен роб на молдовански боер или руски помещик, та до почти триумфалния възход към най-високи съветски партийни и държавни постове на интернационалиста Кръсто Раковски, сгромолян след това в смъртоносните лапи на Сталин и Берия.

Смайващи са понякога и превратностите /препращанията/, които съдържа и историографията на българското присъствие в земите на Северното черноморие. Ето няколко от тях.

– В съчинения на стари и нови автори българското етническо, политическо и културно присъствие в Северното причерноморие до XIV в. е представяно мимоходом, а често пъти до такава степен инфериорно, че се стига до пренебрежаване или фалшифициране на важ-

ни исторически събития и процеси /напр. за северноизточните граници и погранични зони на политическо влияние на средновековна България, за българо-руските и молдовско-руските политически взаимоотношения, за "славяно-молдавската писменост" /?/, използвана и за преводи от "древнославянски език" /?/ на молдовански език" и пр./.

- Липсата на точни статистически данни за числеността на населението по национална принадлежност в царска Русия, в Румъния и в СССР съдържа преднамереност за етническа асимилация и на "задунайските изселници", което рефлектира като политизирани концепции в съчиненията на много автори. Тя се извява било в намаляване числеността на българското и на гагаузкото население, било в представянето му по езиков и религиозен признак като неидентифицирано по национално самосъзнание, било от гледна точка на теорията за съществуването на буржоазна и после на социалистическа "молдавска" нация.

- Вярно е, че "задунайските преселници" търсят оцеляване от гнета на султанска Турция, но идеализацията на условията, предоставени им в Русия, не отчита отрицателните за демографския процес в България последици на тези предизвикани и от руския царизъм масови изселвания. Нещо повече, напират се дори автори, които дават отрицателна оценка на противниците на изселванията, напр. на дейността на Г. С. Раковски.

- Много са политизираните концепции, изградени било на основата на теорията за латинизма /романизма/ на румънския народ и "цивилизаторската мисия" на Румъния на Изток с неуприкрено търсене на антиславянски дивиденди от Запад, било на основата на "цивилизаторската" великоруска имперска политика - все домогвания да се "цивилизова" и българското население, вкл. чрез изопачаване на неговата история.

- Навлезе ли се в дебрите на многоезичната книжнина, тематично центрирана върху международните отношения особено през XIX-XХ в., непредубеденият читател попада в стресова ситуация, предизвикана от коренно противоположно осветляване на явления и процеси, които в крайна сметка в немалко съчинения губят реалните си обективни очертания /напр. за бесарабския въпрос, за добруджанския въпрос, за ролята на Обществото на народите, за Коминтерна и пр./.

- Цялата книжнина, създадена във връзка с доктрината за превъзходство на "съветския начин на живот", съдържа открити фалсификации и за реалното битие на няколко поколения милионно бъл-

гарско население в СССР и пр., и пр.

Много са причините, поради които българската историопис съдържа публикации, в които само частично са изследвани и донякъде популяризирани отделни важни явления и процеси от живота на българите извън България. И най-малко е писано за българите в Северното причерноморие.

Кръжец от историци, археолози, етнографи, литературни историци и езиковеди поднася на обществеността своите проучвания по тази проблематика с надеждата, че ще срещне отзивчиви, но непредубедени наши и чужди читатели.

Ст. Ангелова и Л. Дончева-Петкова - "Сходства и различия между паметниците на Кримския вариант на Салтово-Маяцката култура и културата на Първото българско царство". В сравнителен план тук е анализиран значителен по обем главно археологически материал от Крим и Долен Дунав /Северноизточна България и Добруджа/. Съпоставени са предимно погребални комплекси и гробове, погребални обреди, данни за юртобразни жилища, керамика, накити и др. Авторките обосновават тезата за най-голямо сходство между паметниците в Крим и в Долен Дунав през периода VII - първата половина на VIII в. Заклучението им е, че културата на българите в Крим и в Долен Дунав има общ, но некримски произход. Отчита се значението на византийското влияние, което е по-активно в Крим през VII-VIII в., докато на територията на Първото българско царство се усилва от втората половина на IX в.

М. Даскалов - "За някои особености на кремацията като погребален обред в Северноизточна България и земите по левия бряг на Днестър". Авторът привежда сведения за този обред и констатира редица особености, свързани с територията и хронологията на неговото разпространение - безурнови гробове с останки от клада, урнови гробове, използване на съдове от пастирско-волщевски тип за урни и за гробни дарове, обгорени следи на гробни дарове от месна храна, накити, битови предмети и др. Според автора този обред е практикуван от различни славянски племена, част от които са мигрирали на левия бряг на Днестър. Според него част от това население може да се откъдести с отбелязаното в хрониките племе на северите. Направен е изводът, че население от левия бряг на Днестър се установява в Северноизточна България и Добруджа не по-късно от края на VII в.

Б. Тъпкова-Занмова - "Българите от Северното причерноморие"

рие до X в." Изяснени са въпроси относно териториалното разположение на българските /драбългарските/ общности по северния Понт, както е отбелязано в съчинения на византийски автори от IX-X в. и както се осветлява от съвременни изследвачи. Констатира се, че съществува между другото и асинхрон между археологическите данни и сведенията на средновековните хронисти, които са използвали антични, вече архаизирани представи и понятия за посочване на географски обекти.

П. Павлов - "Бележки по въпроса за българското етническо и политическо присъствие в междуречието на Дунав и Днестър през XII-XIV в." Анализирани са археологически и писмени източници и с добре защитени констатации е разкрит континуитетът на българското присъствие в отбелязания регион, както и отраженето му в историческата памет. Авторът е принуден да се противопостави на ненаучни постановки по разглежданите проблеми, което прави с научни факти и аргументи.

И. Тотюнджиев - "Османското завоевание и българската миграция във Влашко и Молдова през XIV-XV в." Авторът анализира съществуващите сведения за миграция на българското население на север от Дунав, отчита тяхната оскъдност, но приема, че са достатъчни за приемливо определене на причините, мащабите и характера на миграционния процес. Той се стреми да коригира съществуващи становища, които според него механично, необосновано пренасят валидността на констатации и изводи за по-късен период като валидни за разглеждания от него период. Изводът му е, че миграционните движения са многофакторно обусловени, а не единствено и непосредствено от завладяването на България от Турция.

П. Бойчева - "Към въпроса за участието на средновековната българска литература в църковно-политическия живот на Молдова през XV-XVI в." Изяснени са важни аспекти на влиянието на средновековната българска култура в духовния живот на Молдова, осъществявано и пряко от преселили се в княжеството български църковни дейци като Никодим Тисмански, митрополит Данаил и др. Обосновава се тезата за обединяващата роля на исихазма за източноправославните народи при отпора им на католицизма и исляма. Лансирана е идеята, че представители на Търновската книжовна школа се стремят да създадат в манастира Нямц нов културен център.

Е. Халкиничолова - "Проблеми и постижения в изучаването на българското население в Южна Русия /1856-1878 г./". Като изяс-

нява мимоходом изселванията на българското население в южни области на Русия /"руската" Бесарабия, в Таврическа и в Херсонска губерния/, авторката характеризира приносите на специалисти от няколко поколения в изучаването на живота на българите от тези области през втората половина на XIX в. /А. Клаус, А. Занук, А. Шмид, Н. Державин, В. Постников, В. Бертсон, И. Анцупов, И. Будаков, С. Гросул, К. Поглубко и др./ . Подчертан е приносът на А. Клаус за отхвърлянето на "теорията" за "задунайските преселници". Той пръв посочва, че огромната част от тях са с българско самосъзнание. Обърнато е внимание върху факта, че основаното през 1971 г. в Кишинев българско Общество за разпространение на грамотност под патронажа на руското правителство и славянските комитети в Русия е развило дейност с общонационално значение, която не е проучена. Според авторката занаят търсенията на изследвачите трябва да се насочат към изясняване предимно на културно-просветния живот на българите в южноруските области.

Е. Дроснева - "Аполон Скалковски и българите /предварителни бележки/". Авторката изяснява голямата роля на А. Скалковски в развитието на руската българистика специално с оглед изучаването на живота на българите в южноруските области. Загатва се за връзките на А. Скалковски с българската колония в Одеса и косвено се обосновава необходимостта от преподаване на български език на неговия капитален труд "Болгарские колонии в Бессарабии и Повороссийском крае" /Одеса, 1848/.

М. Палангурски - "Добруджа в геостратегическия сблъсък между Русия и Австро-Унгария /1900-1902 г./". Изследването е изградено на богата документална база. Изяснени са мотивите на засилената дипломатическа дейност, довели до подписването на тайната военна конвенция между Австро-Унгария и Румъния /септември 1900 г./ и тайната военна конвенция между Русия и България /май 1902 г./ . Анализира се съдържанието на конвенциите и се констатира, че централно място в тях заемат добруджанският и бесарабският въпрос. Докато Румъния получава австро-унгарски гаранции за овладяване на Бесарабия и разширяване на завоеванията си в България до линията Русе - Варна, военнополитическата доктрина на Русия има като главен аспект самостоятелното овладяване на Босфора, поради което на България се гледа като на второстепенен фактор, който би могло да се привлече за руската кауза с възвръщането на Северна Добруджа. При положение, че в българската външна политика доминира македон-

ският въпрос, заключението на автора е, че докато Румъния осигурява стабилна подкрепа за своите аспирации, българо-руската военна конвенция още при подписването си е и впоследствие през Балканската и Междусъюзническата война /1912-1913 г./ си остава "мъртвородена".

К. Калчев - "Бесарабски българи - офицери в съдебното ведомство на българската армия". Докато преди Освобождението Бесарабия /специално Болград и Кишинев/ е съсредоточие на българска интелегенция, участваща активно в българската национална революция, след 1878 г. мнозина българи от тази област се връщат в освободената част от отечеството. Някои от тях поемат кариерата на офицери в българската армия. Авторът изяснява приноса на такива офицери при създаването и функционирането на съдебното ведомство на армията през периода 1878-1918 г. Разгледана е дейността на Г. Агура, Д. Мететелов, К. Радионов, Ст. Краев и Г. Янков.

К. Пенчиков - "Бесарабският въпрос в политиката на Централните сили /1916-1918 г./". Приведена е богата документация, вкл. новоиздирен архивен материал, относно анексията на Бесарабия от Румъния. Изяснени са интересите на Германия и на Австро-Унгария да се тласка Румъния към териториално разширяване на изток за сметка на отказа ѝ от териториални претенции в Трансилвания и Галиция. Проследено е провеждането на тази концепция на преговорите при подписването на предимшия мир /5 март 1918 г./ и на Букурещкия мирен договор /7 май 1918 г./. Констатира се обвързването на бесарабския въпрос с въпроса за Северна Добруджа, сравнително пасивната политика на българското правителство и улесненията, дадени на Румъния от правителството на Украинската Централна рада и от руския генералитет от Румънския фронт.

П. Тодоров - "Основане и начална дейност на Софийското дружество "Бесарабски българи" /1918-1919 г./". Разкрити са предпоставките за основаването на дружеството: борбите на българското и на гагаузкото население в Бесарабия и откликът им сред обществеността в България. Констатира се, че преобладаващата част от българското и гагаузкото население, заедно с немалка част от молдованското /румънското/, немското, еврейското, украинското и руското, се бори против присъединяването /с или без условия/ на Бесарабия към Румъния и против създаването на съветска република Молдавия, тъй като е за буржоазнодемократична независима република Молдова /Бесарабия/. На 14 март 1918 г. Софийското дружество "Бе-

сарабски българи" подава до българското правителство мемоар с настояване да се застъпи за имотните, политическите и културно-просветните права и свободи на българите и гагаузите в Бесарабия чрез своята делегация за преговорите в Букурещ, а на 1 март 1919 г. - обстоен мемоар до председателя на Парижката мирна конференция с искане да се гарантират правата и свободите на българите /и на гагаузите/ в Бесарабия, вкл. до обособяване от Южна Бесарабия /Онгълът/, в който те са над 80% от населението, на автономна област.

Бл. Нягулов - "Бесарабските българи във "Велика Румъния". Разработена е концепция за общественно-политическото и културно-просветното положение на българите и на гагаузите в Бесарабия през периода 1919-1940 г. Характеризирани са основните етапи в прилагането на "бесарабската система": поставяне на областта в непрекъснато военно положение до 1928 г., масови репресии, румънизирание на училищата и черквите, забрана на културни прояви и пр.

М. Михов - "Един бесарабски българин - подсъдим на Московския процес /март 1938 г./". Жертва на сталинските репресии е и д-р Н. Казаков. Съден е заедно с Н. Бухарин, Кр. Раковски, А. Рикков, Н. Крестински, Г. Ягода и др. за "вредителска" дейност. Изяснен е и отзвукът на съдебния процес в България.

Вл. Калоянов - "Бележки за културно-просветното дело на българите в Запорожка област /Украйна/". Хвърля се светлина върху усилията на българското население в Запорожка област /Таврия, 47 села/ за създаване на свои училища, за издаване на вестници, списания и книги на български език. Характеризирани са условията, при които протича тази дейност. При царския режим от 70-те години на XIX в. натискът за русификация се засилва. При съветския режим през периода 1923-1936 г. има относително по-добри условия за развитие на българското културно-просветно дело; в края на 30-те години то е изцяло разгромено, като незачитането на националномалцинствените права на българите в бившия СССР продължава и след Втората световна война.

В. Лечев - "Непубликувани документи за съединисткото движение в Добруджа през 1885 г.". Обнародвани са 14 документа, показващи патриотичния подем на добруджанското население във връзка със Сръбско-българската война през 1885 г. и участието на доброволци в нея.

Своите тези авторите изложиха на научна конференция, проведена във Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий"

на 21 ноември 1991 г., която беше организирана със съвместните усилия на Великотърновския университет, Съюза на учените в България /секция История/, вкл. на неговия Великотърновски клон, и на Великотърновския клон на Българското историческо дружество "В. Златарски". Издаването на този сборник стана със съдействието на Великотърновския университет и на Националната фондация "Научни изследвания" при Министерството на образованието и науката.

12 април 1992 г.

Петър Тодоров